

Iwona Piechnik 

Uniwersytet Jagielloński
iwona.piechnik@uj.edu.pl

Baskijsko-katalońskie paralele kulturowe

Abstrakt:

W artykule zostało omówionych kilka wątków ukazujących pewnego rodzaju paralele w stosunkach między Baskami i Katalończykami. Poza podobnymi uwarunkowaniami geograficznymi i historycznymi, wśród najważniejszych podobieństw łączących oba narody można wyróżnić: ruch „nowej pieśni” i wzajemne gesty solidarności między artystami i intelektualistami w okresie frankizmu, starania o ochronę języka i politykę medialną, bieg sztafetowy promujący język, wyścigi kolarskie i popularność piłki nożnej, wieża z ludzi budowana tradycyjnie na festynach, konkursy improwizacji poetyckiej, szczególnie kult maryjny, tradycyjne obchody letniego przesilenia, produkty kuchni pirenejskiej i sukcesy „Nowej Kuchni”, a także czerwone nakrycie głowy, które w obu krajach nabrało symboliki buntowniczej.

Słowa kluczowe: Katalończycy, Katalonia, Baskowie, Kraj Basków

Abstract:

Basque-Catalan Cultural Parallels

In this article, we discuss several threads that show parallels in the relations between the Basques and the Catalans. Apart from sharing similar geographic and historical conditions, there are other significant similarities between the two nations, including the “new song” movement and mutual gestures of solidarity between artists and intellectuals during Francoism, efforts to protect language and media policies, promotion of the language through relay races, cycling races, and the popularity of football, traditional human tower building at festivals, poetry

improvisation competitions, special Marian devotion, traditional celebration of the summer solstice, Pyrenean cuisine products, and the successes of the “New Kitchen.” Moreover, both nations share a red headgear that has acquired rebellious symbolism.

Keywords: Catalans, Catalonia, Basques, Basque Country

Górski łańcuch Pirenejów na swych zachodnich i wschodnich krańcach łączy Kraj Basków nad Atlantykiem i Katalonię nad Morzem Śródziemnym. Pomimo tej odległości i odrębności genetycznej ich mieszkańców¹ te dwie krainy łączy wiele podobieństw, czasem przypadkowych, a czasem wynikających z wzajemnych inspiracji. Jak słusznie pisze Katarzyna Mirgos (2020: 183): „Relacje baskijsko-katalońskie wydają się intrygujące. Oba narody łączą przecież podobna sytuacja i zbliżone cele. W obu silne jest poczucie kulturowej odrębności, widoczne są ruchy, których celem jest stworzenie własnego państwa”. Wprawdzie dalej autorka dodaje: „A jednak można odnieść wrażenie, że każdy z tych regionów wybrał nieco inną i osobną drogę, że sojusz pomiędzy nimi mógłby być silniejszy” (Mirgos, 2020: 183), ale to dotyczy sytuacji obecnej, bliskie związki między obydwojema narodami istnieją zaś od dawna – dobrze to streszcza fragment wypowiedzi Susanny, Katalonki mieszkającej w Nawarze, znajomej Katarzyny Mirgos, która ją cytuje:

Historycznie relacje Kraju Basków i Katalonii były dobre, sympatia między ludźmi pochodzącymi z tych stron pojawia się naturalnie. Przyjaźń i solidarność zawiązane podczas hiszpańskiej wojny domowej nie zostały zapomniane: oba narody zjednoczyły się na zawsze. Oba ucierpiały szczególnie z powodu represji, kary i zemsty reżimu Franco (Mirgos, 2020: 187-188).

Oczywiście w wielu publikacjach można znaleźć porównanie Basków i Katalończyków, zwłaszcza w kontekście nacjonalistycznym

¹ Baskowie są ludem nieindoeuropejskim z językiem „sierotką”, czyli bez innych pokrewnych, Katalończycy zaś są ludem indoeuropejskim mówiącym językiem romańskim.

i irredentystycznym. Jednakże obydwie narody łączy nie tylko chyba najsilniejsze w Hiszpanii poczucie tożsamości narodowej i politycznej, lecz także sporo podobieństw historycznych i kulturowych. Celem niniejszego artykułu jest zestawienie i porównanie faktów historycznych i zjawisk kulturowych, aby wykazać te podobieństwa, w stopniu większym lub mniejszym.

Historia, geografia, poczucie tożsamości narodowej

Zacznijmy od uwarunkowań geograficzno-historycznych. Obydwie krainy są aktualnie rozdzielone wewnętrznie: znajdują się między Hiszpanią a Francją. W historii te ziemie zmieniały swoich władców, na przykład w IX wieku pas przypirenejski tworzył Marchię Hiszpańską w ramach Imperium Karolińskiego²; jednak w XII wieku Katalonia została wcielona do Królestwa Aragonii, a północne hrabstwa baskijskie³ weszły w skład Księstwa Akwitanii, natomiast baskijskie Królestwo Nawarry⁴ zostało w 1589 roku przyłączone do Królestwa Francji przez unię personalną Henryka Burbona z Nawarry. Pierwszy traktat o granicach między Francją a Hiszpanią został zawarty dopiero w 1659 roku⁵, gdy północna część Katalonii (dzis. franc. Roussillon), zajęta przez Francuzów w 1641 roku, znalazła się już formalnie po stronie francuskiej.

² Tutaj przypomnijmy ważne wydarzenie z historii baskijsko-frankijskiej (jeszcze wtedy niefrancuskiej): bitwa w 778 roku w wąwozie Roncevaux (dzis. hiszp. Roncesvalles, bask. Orreaga – na terenie hiszpańskiej części Kraju Basków), gdzie w baskijskiej pułapce zginęła tylna straż frankijskiego wojska Karola, w tym słynny dowódca Roland, który stał się bohaterem najstarszego francuskiego eposu rycerskiego, *Pieśni o Rolandzie*, jako ideał honorowego i pobożnego średniowiecznego rycerza. Sam utwór powstał trzy wieki później, a zamiast Basków – w roli napastników występują Saraceni.

³ Pozostałe po Księstwie Gaskonii (czyli Waskonii), istniejącym między VII a XI wiekiem.

⁴ Dolna Nawarra, czyli część tego regionu bez południowej części (Górnej Nawarry), zagarniętej przez Królestwo Kastylii.

⁵ „Pokój pirenejski”, kończący wojnę hiszpańsko-francuską (1635-1659) tocząca się na tle wojny trzydziestoletniej w Europie.

Warto też przypomnieć burzliwy początek XIX wieku, kiedy Napoleon Bonaparte rozpoczął inwazję na Półwysep Iberyjski i został pokonany przez siły Hiszpanii, Portugalii i Wielkiej Brytanii. Tutaj na szczególną uwagę zasługuje mało znana historia francuskiego projektu: już w 1808 roku, gdy Francuzi przekroczyli granicę hiszpańską, a szczególnie w 1810 roku, rozważane było zebranie przypirenejskich krain i uczynienie z nich swego rodzaju państewka zależnego od Francji. Projekt jednak nie został doprecyzowany i poszedł w zapomnienie⁶.

W cieniu trzech wojen karlistowskich, które toczyły się właśnie głównie w północnej Hiszpanii, ostateczne ustalenie granic hiszpańsko-francuskich nastąpiło dopiero w drugiej połowie XIX wieku, po traktatach między Izabelą II a Napoleonem III. Północne części Katalonii i Kraju Basków znalazły się po stronie francuskiej, a południowe części obu krain (znacznie większe niż te północne) – na terenie Hiszpanii.

W tym czasie, czyli w drugiej połowie XIX wieku, w obu krainach nastąpiło odrodzenie narodowe w ramach przetaczającej się przez Europę Wiosny Ludów. To wtedy narodził się załączek ich nacjonalizmu. W hiszpańskim Kraju Basków to zjawisko nosi nazwę *Eusko Pizkundea* (Baskijskie Odrodzenie). Najwybitniejszymi intelektualistami, którzy je zapoczątkowali, byli: ksiądz Resurrección María de Azkue (1864-1951) – autor wielu publikacji na temat języka baskijskiego, współzałożyciel i przewodniczący *Euskaltzaindia* (Akademii Języka Baskijskiego) od chwili jej powstania w 1919 roku aż do jego śmierci; i Sabino Arana (1865-1903) – działacz i założyciel *Euzko*

⁶ Zob. Estornés Zubizarreta (1986: 274) oraz Pierre Conard (1909: 333-334). Ponadto Dominique-Joseph Garat, baskijsko-francuski polityk z miasteczka Ustaritz w prowincji Labourd, chciał urzeczywistnić ten projekt choćby częściowo przez utworzenie stowarzyszonego z Francją państwa baskijskiego, które miało nazywać się Nowa Fenicja (fr. Nouvelle Phénicie) w nawiązaniu do domniemanego podobieństwa między Baskami a Fenicjanami. To nowe państwo miało funkcjonować podobnie jak Konfederacja Szwajcarska. Niestety porażki armii napoleońskiej na Półwyspie Iberyjskim i innych frontach nie pozwoliły na realizację także tego projektu. Zob. Alexandre de la Cerda (2021).

Alderdi Jeltzalea (Baskijskiej Partii Nacjonalistycznej) w 1895 roku. To właśnie Araną uważa się za ojca baskijskiego nacjonalizmu: najistotniejszym „jego dokonaniem było przedstawienie koncepcji narodu baskijskiego jako wspólnoty definiowanej elementami etnokułturowymi, którą Arana wprowadził do dyskursu publicznego” (Orzechowska-Wacławska, 2014: 127). I to Arana zaprojektował baskijską flagę, ułożył słowa do baskijskiego hymnu, a w 1896 roku utworzył baskijski neologizm *abertzale* ‘patriota, nacjonalista’ (zob. słownik *Orotariko Euskal Hiztegia*).

Analogicznie u Katalończyków w tym okresie pojawił się ruch zwany *Renaixença* (Odrodzenie), objawiający się w kulturze, literaturze i prasie katalońskojęzycznej (np. w gazetach takich jak „Lo verdader català”, „La Renaixensa”). Ważnym wydarzeniem było przywrócenie średniowiecznej tradycji tamtejszych igrzysk kwiatnych w Barcelonie w 1859 roku dzięki staraniom katalońskich intelektualistów (Antonio de Bofarull i Víctor Balaguer) – podczas igrzysk zaprezentowano publiczności utwory poetyckie po katalońsku i przyznano za nie nagrody. Oczywiście już wcześniej można było obserwować przejawy procesów tworzących lokalną świadomość narodową. Chodzi tu nie tyle o historyczną odrębność Księstwa Katalonii oraz Hrabstwa Barcelony czy innych katalońskich hrabstw, ile o utratę praw dotychczas obowiązujących na tych terenach: po wojnie o sukcesję hiszpańską⁷ zbuntowane Księstwo Katalonii przestaje istnieć i następuje silna centralizacja Królestwa Hiszpanii pod względem administracyjnym, monetarnym, językowym (narzucenie kastylijskiego) i wojskowym („Dekrety de Nueva Planta” wydane przez Filipa V między 1707 a 1716 rokiem). Te ruchy, pozbawiające Katalończyków suwerennych praw (w tym prawa do oficjalnego używania języka katalońskiego), wywoływały u nich poczucie niesprawiedliwości i ukształtowały ich opór wobec władzy centralnej z Madrytu: będzie to widać

⁷ Znamienna jest tu data 11 września 1714 roku, gdy zakończyło się zdobycie oblężonej Barcelony. Na pamiątkę tego wydarzenia do dziś obchodzone jest w Katalonii święto narodowe *Diada Nacional de Catalunya*.

w dziewiętnastowiecznych napięciach karlistowskich i w antyrządowych buntach, choćby w Barcelonie (między 1835 a 1843 rokiem).

W tym okresie odrodzenia intelektualści intensywnie pracowali nad rozwijaniem języka literackiego i nad jego upowszechnianiem, wzmacniając dumę z jego używania w Kraju Basków i w Katalonii; takie działania literackie naturalnie towarzyszyły działaniom politycznym (Zabaltza, 2018). Oczywiście ruchy narodowe w XIX wieku wynikały nie tylko z ducha epoki i przetaczających się przez Europę ruchów rewolucyjnych. To także okres intensywnej industrializacji w Europie, w Hiszpanii zaś w tym względzie liderami byli właśnie Kraj Basków i Katalonia, głównie w przemyśle metalowym i włókienniczym (Parejo Barranco, 2004). Jak pisze Anna Sawicka: „W wieku XIX Katalonia ponownie znalazła się w awangardzie rozwoju ekonomicznego kraju, jako rywalizujący o pierwszeństwo z Krajem Basków region przemysłowy” (Sawicka, 2007: 191).

Niestety nie był to spokojny czas harmonijnego rozwoju ze względu na trzy wojny karlistowskie (trwające od 1833 do 1876 r., z przerwami), których areną były głównie północne tereny Hiszpanii, w tym Katalonia, a szczególnie bastionem – Kraj Basków. Wiek XIX był w Hiszpanii generalnie czasem zamętu i kryzysów⁸, a także wojen zamorskich i utraty kolonii (ostatniej w 1898 roku w wyniku wojny ze Stanami Zjednoczonymi) – stąd narodziny tzw. Pokolenia 1898 wśród hiszpańskich intelektualistów, chcących podnieść morale rodaków po serii nieszczęść i chaosu. Wtedy też powstaje okazja do rozbudzenia ruchów separatystycznych w niektórych regionach, zwłaszcza w Kraju Basków i Katalonii.

Początek XX wieku w Hiszpanii nie jest spokojniejszy: podczas dyktatury generała Primo de River (pełniącego funkcję premiera w latach 1923-1930) monarchia Alfonsa XIII chyli się ku upadkowi. W 1931 roku nastaje Druga Republika Hiszpańska, a wkrótce wybuch wojna domowa (1936-1939), z której zwycięsko wychodzi generał

⁸ Oprócz wojen napoleońskich, a potem karlistowskich, koniec wieku to też lokalne bunty i powstania, abdykacja króla i utworzenie Pierwszej Republiki Hiszpańskiej (1873-1874).

Francisco Franco, który po objęciu władzy narzuca obywatelom twarłą dyktaturę i dusi wszelkie dążenia regionów do niezależności. Jak pisze Anna Sawicka: „W powojennej rzeczywistości frankizmu znów wróciła do łask koncepcja Hiszpanii imperialnej, «jednej, wielkiej i wolnej», gdzie jedność i wielkość osiągnięta została kosztem wolności – wynarodowienia katalońskiej, baskijskiej i galicyjskiej mniejszości” (Sawicka, 2007: 191).

W czasach dyktatury generała Franco (1939-1975) jedynym dozwolonym językiem w komunikacji publicznej w Hiszpanii był hiszpański, czyli kastylijski, dlatego języki takie jak kataloński czy baskijski zeszyły do podziemia. I choć w latach 60. nastąpiło pewne rozluźnienie, to trzeba było czekać jeszcze dekadę na koniec frankizmu i powrót swobód.

Obecnie zarówno u Basków, jak i u Katalończyków silny nacjonalizm jest bardzo widoczny i nie ma sobie równych wśród innych wspólnot autonomicznych Hiszpanii. Wielu historyków, socjologów i politologów dywaguje nad jego naturą u obu tych narodów, doszukując się podobieństw i różnic, przy jednoczesnym dostrzeganiu wzmacniania się separatystycznego radykalizmu w Katalonii i pewnego wy-ciszania się podobnych nastrojów w Kraju Basków⁹. Jest natomiast

⁹ Autonomiczny rząd Basków ma choćby tę przewagę nad katalońskim, że może dysponować swoimi podatkami i finansami w sposób praktycznie niezależny, dzięki utrzymaniu dawnych przywilejów (tzw. *concerto económico*), natomiast Katalonia należy do wspólnego systemu podatkowego Hiszpanii i zasila jej wspólny budżet w stopniu najwyższym ze wszystkich regionów autonomicznych, zob. Joanna Orzechowska-Waślawska (2017: 67). Zob. też np. Julen Zabalo (2004), Mathieu Petithomme (2020). Temat nacjonalizmu i innych wspólnych spraw obu narodów był także poruszany na I baskijsko-katalońskiej konferencji historyków (*I Coloquio Vasco-Catalán de Historia*), zorganizowanej w 1982 roku w Sitges przez Uniwersytet Autonomiczny w Barcelonie (*Universitat Autònoma de Barcelona*) i Uniwersytet Kraju Basków (*Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea*). Artykuły z konferencji ukazały się w tomie pod znamienym tytułem: *Industrialización y nacionalismo: análisis comparativo. Actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia* [Industrializacja i nacjonalizm: analiza porównawcza. Materiały z I Baskijsko-Katalońskiej Konferencji Historycznej],

pewne, że głównym filarem tożsamości tych narodów jest język, który starają się chronić, rozwijać i promować.

Stan obecny: podziały administracyjne i autonomia

Obecnie obydwie krainy podzielone są nie tylko zewnętrznie (znajdując się między Hiszpanią a Francją), ale też wewnętrznie:

Kraj Basków (*Euskal Herria*) dzieli się na 2 części: *Hegoalde* (Południe) w Hiszpanii i *Iparralde* (Północ) we Francji:

- w *Hegoalde* są 4 prowincje: *Bizkaia* (hiszp. *Vizcaya*), *Araba* (hiszp. *Álava*), *Gipuzkoa* (hiszp. *Guipúzcoa*) i *Nafarroa* (hiszp. *Navarra*),
- w *Iparralde* są 3 prowincje: *Lapurdi* (pol./fr. *Labourd*, hisz. *Labort*, okc. *Labord*), *Nafarroa Beherea* lub *Baxenabarre* (pol. *Dolna Nawarra*, fr. *Basse-Navarre*, hisz. *Baja Navarra*, okc. *Bassa Navarra* lub *Baisha Navarra*), *Zuberoa* lub w bask. zuberańskim *Xiberua*/*Xiberoa* (pol./fr. *Soule*, hisz./okc. *Sola*).

W herbie całego kraju Basków jest zatem siedem prowincji, które widać też w popularnym hasle Basków: *Zazpiak-bat* ‘siedem-jeden’, czyli siedem baskijskich prowincji jako jedna całość. To wyraz poczucia baskijskiej wspólnoty pomimo administracyjnego rozdzielenia między dwoma państwami.

Katalonia to szerokie pojęcie, które w ścisłym sensie oznacza dzisiaj wspólnotę autonomiczną na północnym wschodzie Hiszpanii, ale historycznie istnieje też kilka krain katalońskich:

- także na terenie Hiszpanii: Walencja, część Aragonii i Murcji, Baleary,
- na terenie Francji: Katalonia Północna (zwłaszcza region Roussillon),
- administracyjnie na terenie Włoch: miasto Alghero na Sardynii,
- Andora.

Obecnie Katalończycy i Baskowie mają swobody i możliwość kultuwowania swoich tradycji, w tym języka, ale w różnym stopniu

w Hiszpanii i we Francji. O ile na terenie tej ostatniej mogą oni pielęgnować je jedynie we własnym zakresie, bez wsparcia państwa, o tyle na terenie Hiszpanii mają oni pełną autonomię kulturalną i polityczną (oficjalnie od 1979 roku), w ramach której działają ich rządy, parlamenty, urzędy, a funkcjonowanie społeczeństwa regulują prawa ustanowione lokalnie.

W 2017 roku w Katalonii odbyło się referendum w sprawie niepodległości, w którym większość głosujących opowiedziała się za powstaniem niezależnej Republiki Katalonii. Referendum nie zostało uznane przez rząd hiszpański. Na taki krok nigdy nie zdecydowali się Baskowie, choć obecnie połowa z nich wspiera pomysł referendum niepodległościowego¹⁰. Jednak jak podsumowuje to dziennik „El País”, paradoksalnie Basków słabiej cechują dążenia niepodległościowe, a bardziej sam nacjonalizm (Ordaz, 2021).

Dawniej, w trudnych czasach dyktatury Franco widać było więcej podobieństw w nastrojach nacjonalistycznych między oboma narodami, chociaż można powiedzieć, że Katalończycy byli zawsze bardziej aktywni.

Ruch „nowej pieśni” (kat. *la Nova Cançó* i bask. *Euskal Kantagintza Berria*)

Jednym z przejawów oporu wobec frankizmu był ruch „nowej pieśni”, zapoczątkowany przez Katalończyków, a podjęty przez Basków.

Tradycyjnie początek tego ruchu datuje się na koniec lat 50. XX wieku, gdy katalońscy intelektualiści postanowili „wyrazić tęsknotę za demokracją, śpiewając w swoim ojczystym języku – katalońskim, przy akompaniamencie gitary” (Linda, 2008: 136). Na początku były to głównie pieśni oparte na katalońskim tłumaczeniu utworów francuskojęzycznych pieśniarzy: przede wszystkim Georges’a Brassensa,

¹⁰ Pokazują to np. artykuły z 25.06.2021 z „El Diario” oraz z 26.06.2022 w gazecie „Noticias de Gipuzkoa”: https://www.eldiario.es/euskadi/42-8-vascos-afirma-le-gustaria-celebrara-referendum-independencia-euskadi_1_8075153.html oraz <https://www.noticiasdegipuzkoa.eus/politica/2022/06/25/mitad-vascos-apoya-referendum-independencia-5738729.html>, 29.07.2022.

ale też Yves'a Montanda i Jacques'a Brela. Tekstem uważanym za założycielski dla ruchu zwanego *Nova Cançó* (nowa pieśń) był artykuł *Ens calen cançons d'ara* (Potrzeba nam piosenek na czasie), opublikowany w czasopiśmie „Germinabit” w 1959 roku przez Lluísa Serrahimę (zob. *Nova Cançó*, w: *Gran enciclopèdia catalana*).

W 1961 roku trzech katalońscy pieśniarze – Miquel Porter i Moix, Remei Margarit oraz Josep Maria Espinàs – założyli grupę, która wraz z przybywaniem kolejnych członków liczyła ich ostatecznie 16, stąd zespół został nazwany *Els Setze Jutges* (Szesnastu sędziów; zob. *Els Setze Jutges*, w: *Gran enciclopèdia catalana* oraz w: *Gran enciclopèdia de la música*). Nazwa nawiązuje do słynnego katalońskiego łamańca językowego: *Setze jutges d'un jutjat mengen fetge d'un penjat* (Szesnastu sędziów sądu zjada wątrobę wisielca), który jest trudny do wymówienia dla Hiszpanów ze względu na spółgłoski zwarto-szczelinowe [dʒ] i [dʒ] oraz szczelinowe [ʃ] i [ʒ], nieistniejące w kastylijskim¹¹. Dzięki tej grupie stopniowo powstawał gatunek piosenki, której głównym celem było wyrażanie się właśnie w języku katalońskim, dla zachowania go i upowszechniania wśród młodzieży. Ruch ten zdobywał coraz więcej fanów, a wielu pieśniarzy zyskało status gwiazd, np. Lluís Llach¹². Jednak z czasem pojawiły się też inne zespoły, które śpiewały po katalońsku, ale reprezentowały inne gatunki muzyczne (folk, rock, pop), dlatego termin *nova cançó* zaczął tracić na znaczeniu, zwłaszcza po zakończeniu dyktatury Franco i powrocie swobód wyrażania się w językach regionalnych. Po prostu gitarowe „protest songi” nie były już wtedy potrzebne (zob. *Nova Cançó*, w: *Gran enciclopèdia catalana*).

¹¹ Te spółgłoski istnieją natomiast w języku polskim, dlatego dla Polaków ta wymowa jest stosunkowo łatwa. Dzięki temu podobieństwu spółgłoskowemu również Katalończykom łatwiej jest uczyć się polskiego, zob. Anna Sawicka (1999).

¹² Znany nawet w Polsce dzięki przekładom jego pieśni wykonywanych przez Zespół Reprezentacyjny (w składzie: Jarosław Gugała, Filip Łobodziński i inni): m.in. płyta *Za nami noc* (1985), ale najbardziej rozpoznawalną piosenką Lłacha wśród Polaków jest *L'estaca* (słup, pal) w adaptacji tekstowej Jacka Kaczmarskiego z 1978 roku, pod tytułem *Mury*.

Pierwszą sztafetą „nowej pieśni” poza Katalonią był inspirowany katalońską *Nova Cançó* ruch kulturowy *Euskal Kantagintza Berria* („nowa piosenka baskijska”) w Kraju Basków. Za jego pierwszego przedstawiciela uważa się francusko-baskijskiego lekarza i polityka, Michela Labégueriego, który był przewodniczącym zgromadzenia Basków we Francji od 1959 roku do swojej śmierci w 1980 roku. W 1963 wydał z wielkim sukcesem mały album z pieśniami po baskijski przy akompaniamencie gitary (zob. Aristi Urtuzaga, Lekuona Etxebeste, s.d.).

Jednakże musimy tu zastrzec, że już wcześniej w Kraju Basków istniała podobna forma wyrazu artystycznego w służbie kultywowania tożsamości baskijskiej: w 1853 roku w Madrycie, w kawiarni San Luis przy ul. de la Montera, baskijski bard (*bertsolari*) José Maria Iparraguirre po raz pierwszy wykonał pieśń *Gernikako Arbola* (*Drzewo z Gerniki*). Był to utwór typu *zortziko* (ósemka), czyli w tradycyjnym baskijskim schemacie metrycznym 5/8, przy w akompaniamencie gitary. Z czasem ta pieśń stała się nieoficjalnym hymnem baskijskim. Tytułowe drzewo to dąb znajdujący się w mieście Gernika w prowincji Bizkaia. Ów dąb jest przez Basków uważany za święty symbol ich tożsamości i wolności, gdyż to pod nim od wieków królowie kastylijscy przysięgali zachowanie zwyczajowych *fueros*, czyli miejscowych swobód Basków¹³. W czasach dyktatury Franco to drzewo wolności miało szczególną wartość dla narodu baskijskiego, tym bardziej że w czasie wojny domowej, 26 kwietnia 1937 roku, przetrwało intensywne bombardowanie niemieckiego i włoskiego lotnictwa sprzymierzonego z frankistami.

Wracając do „nowej pieśni”: jej prawdziwy rozkwit w Kraju Basków zaczął się, gdy tamtejszy pieśniarz Mikel Laboa zapoznał się z katalońskim zespołem *Els Setze Jutges* w czasie swoich studiów medycznych w Barcelonie i po powrocie, w 1965 roku, postanowił stworzyć zespół: *Ez Dok Amairu* (Nie ma trzynastki) (Salicrú-Maltas, 2010: 70). Jego liczebnikowa nazwa, zaproponowana przez słynnego

¹³ O okolicznościach powstania i analizie tej pieśni o drzewie z Gerniki zob. Jean Haritschelhar (2000).

baskijskiego rzeźbiarza i animatora kultury Jorgego Oteizę, nawiązując do liczebnikowej nazwy katalońskiego zespołu, ale też ma odczarować pech Basków, a wywodzi się od ostatniego zdania z baskijskiej legendy o niedoli św. Marcina (*San Martinen estutasuna*) opublikowanej w kilkutomowym zbiorze baskijskich ludowych opowieści *Euskalerriaren yakintza* (1935-1942), spisanych przez księdza Resurrección Marię de Azkue (Esquiroz, 2018).

Między obydwoma ruchami nowej piosenki można zaobserwować nie tylko relację inspiracji, ale i braterstwa, które widzimy choćby w trzech artystycznych przykładach, gdy w hołdzie Krajowi Basków (López García, 2010: 161) katalońscy pieśniarze skomponowali pieśni:

1. W 1967 roku Raimon (właśc. Ramon Pelegero Sanchis), pieśniarz z Walencji, występujący sam, ale też współpracujący z zespołem *Els Setze Juges*, skomponował po katalońsku pieśń *País Basc* (Kraj Basków), która zaczyna się od często powtarzanego w utworze wersu *Tots els colors del verd* („wszystkie kolory zieleni”), a kończy się na zwrotce *Tots els colors del verd / gora Euskadi, diuen fort / la gent, la terra i el mar / allà al País Basc* („Wszystkie kolory zieleni / gora Euskadi, mówią głośno / ludzie, ziemia i morze / tam w Kraju Basków”); baskijska wtrącona fraza *gora Euskadi* znaczy ‘niech żyje Kraj Basków’¹⁴.

2. Joan Manuel Serrat, członek zespołu *Els Setze Juges*, skomponował po hiszpańsku pieśń *Edurne*, w której w refrenie powtarza się baskijska fraza *Abestu Edurne* („Śpiewaj, Edurne”) z różnymi baskijskimi zdaniami w kolejnych wejściach refrenu: *Hori da zure Herrie* („Oto twój naród”), *Deitu dizu maitasunek* („Miłość cię wezwała”), *Lurperatu oten dute* („Pochowali go”), *Zuk dezu bihotz haundie* („Masz wielkie serce”)¹⁵. Pieśń jako singiel ukazała się w 1974 roku¹⁶.

¹⁴ Tekst tej pieśni *El País Basc* po katalońsku znajduje się na stronie: <https://www.upv.es/contenidos/RAIMON/info/751492normalv.html>, 31.07.2022.

¹⁵ Tekst i wykonanie pieśni można znaleźć na kanale YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=M2nLRZMA6CM>, 31.07.2022.

¹⁶ Informacje o tym singlu i twórczości Joana Manuela Serrata znajdują się na jego stronie: <https://jmserrat.com/edurne/>, 31.07.2022.

Co ciekawe, w obu wyżej wspomnianych utworach pojawia się wątek wiejącego wiatru, co może być istotne o tyle, że w 1963 roku Raimon po raz pierwszy wykonał swą słynną pieśń *Al vent* (*Na wietrze*), która stała się jednym z ważnych katalońskich symboli oporu przeciwko dyktaturze Franco.

3. W marcu 1976 roku, po masakrze strajkujących robotników w baskijskim mieście Vitoria-Gasteiz, wyżej wspomniany kataloński bard Lluís Llach z zespołu *Els Setze Juges* skomponował długą pieśń *Campanades a morts* (dosł. ‘dzwony dla zmarłych’), która potem znalazła się na płycie noszącej ten sam tytuł i wydanej w 1977 roku¹⁷. Tutaj warto dodać, że rok wcześniej słynny utwór *L'estaca* Llach'a, znany w Polsce w wersji J. Kaczmarskiego *Mury*, został również zaadaptowany na wersję baskijską *Agure Zaharra* przez baskijskiego poetę Xabiera Lete i wykonaną przez baskijsko-katalońskiego (!) piosenkarza i polityka Gorkę Knörre. Piosenka znalazła się na jego płycie *Txalaparta*, wydanej w 1976 roku.

Baskijscy i katalońscy muzycy koncertowali też razem. Szczególnie trzeba tu wspomnieć Lluísa Llach'a i Mikela Laboę, którzy wystąpili wspólnie w 1977 roku dla nowej baskijsko-hiszpańskojęzycznej gazety „Egin” (dosł. bask. ‘robić’) w czterech miastach Kraju Basków: Bilbao, Pampelunie, Vitorii i San Sebastián (bask. *Donostia*), a po 21 latach, 29 listopada 1998 roku w San Sebastián wystąpili znów razem z okazji założenia dwujęzycznej gazety „Gara” (dosł. bask. ‘jesteśmy’), która zastąpiła „Egin” (Toda i Bonet, 2009: 200).

Pewnym symbolem muzycznej więzi katalońsko-baskijskiej „nowej pieśni” jest twórczość wyżej wspomnianego baskijsko-katalońskiego piosenkarza i polityka Gorki Knörre (syn Katalonki i Baska, urodzony w 1950 roku w Tarragonie w Katalonii), który zaczął występować, gdy słynne zespoły „nowej pieśni” przestały już istnieć (*Els Setze Juges* w 1968 roku, a *Ez Dok Amairu* w 1972 roku), ale

¹⁷ W Polsce ta pieśń pod tytułem *Dzwony żałobne* w przekładzie Carlosa Marrodána Casasa została wykonana przez Zespół Reprezentacyjny w składzie: Jarosław Gugała, Filip Łobodziński i inni. Piosenka ukazała się na płycie *Za nami noc* w 1985 roku.

w młodości był pod ich wpływem i nadal śpiewa ich pieśni w obydwu językach (Toda i Bonet, 2009: 202).

Solidarny opór innych intelektualistów wobec frankizmu

W nawiązaniu do wyżej przedstawionych gestów solidarności muzyków i pieśniarzy możemy jeszcze przytoczyć gesty innych znamiennych przedstawicieli świata kultury, na przykład w dniach 12-14 grudnia 1970 roku około 300 katalońskich intelektualistów (m.in. rzeźbiarze i malarze Joan Miró i Antoni Tàpies; już wspomniany Joan Manuel Serrat, członek zespołu *Els Setze Juges*; pisarze Joan Brossa i Jaume Cabré) zamknęło się w klasztorze w Montserrat na znak protestu wobec procesu w Burgos (3-9 grudnia 1970 roku), w którym 16 przedstawicieli baskijskiej organizacji ETA zostało skazanych na wieloletnie więzienie, a sześciu na karę śmierci, za dokonane w 1968 roku polityczne zabójstwa trzech osób. Zebrani w klasztorze intelektualiści spisali manifest, w którym „pojawilo się m.in. żądanie ustanowienia państwa, w którym będą przestrzegane swobody demokratyczne oraz prawa wszystkich narodów wchodzących w skład państwa hiszpańskiego, w tym również prawo do stanowienia o własnej tożsamości” (Sawicka, 2007: 68; zob. też 1970 *Declaració de Montserrat*). Zawiązało się wtedy Stałe Zgromadzenie Intelektualistów Katalońskich, które otwarcie sprzeciwiało się reżimowi Franco i działało aż do śmierci dyktatora w 1975 roku. Gest Katalończyków nadał jeszcze większego rozgłosu procesowi w Burgos¹⁸ i zwrócił uwagę opinii publicznej w całej Hiszpanii i na świecie na kwestię swobód Basków i na walkę jeszcze wtedy mało znanej organizacji ETA.

Standaryzacja, ochrona i promowanie języka (w biegu) oraz polityka medialna

Zarówno w języku katalońskim, jak i w baskijskim było i jest wiele dialektów i odmian regionalnych.

¹⁸ Dodajmy, że jednym z obrońców oskarżonych Basków był kataloński adwokat Josep Solé i Barberà, który również działał w opozycji antyfrankistowskiej.

W przypadku obu wspomnianych języków istnieją instytucje czuwające nad ich standaryzacją i ochroną. Katalończycy mają kilka instytucji, zachowują jednak różnice regionalne między odmianami w Barcelonie, Walencji czy na Balearach: Acadèmia de la Llengua Catalana (1880), Acadèmia de Llengua Catalana (1891), Institut d'Estudis Catalans (1907), Acadèmia Valenciana de la Llengua (1998). Jednak w 2020 roku Instytut Studiów Katalońskich (Institut d'Estudis Catalans), Walencka Akademia Języka (Acadèmia Valenciana de la Llengua) i Uniwersytet Balearów (Universitat de les Illes Balears) podpisały umowę w sprawie wspólnego działania na rzecz ujednolicenia języka, choć z poszanowaniem odmian regionalnych (Camps, 2020; 20M, 2020).

Co się tyczy Kraju Basków: w 1919 roku powstała *Euskaltzaindia* (hiszp. *Real Academia de la Lengua Vasca*, czyli Królewska Akademia Języka Baskijskiego), której siedziba mieści się w Bilbao (ma oddziały w San Sebastián, Pampelunie, Vitorii i Bajonie). Została ona oficjalnie zaakceptowana przez Hiszpanię w 1976 roku, a przez Francję w 1995 roku. Jej celem jest ochrona i rozwijanie języka baskijskiego. Od początku starała się unormować język i jego zapis oraz reguły gramatyczne, z powodu dużej liczby dialektów (nawet dziś baskijski ma kilka nazw w użyciu zależnie od regionu: *euskera*, *euskara*, *eskuara*, *uskara*) i braku pełnego zrozumienia między nimi. Dlatego w 1968 roku udało się ustalić tzw. *euskara batua* (baskijski ujednolicony) i ta wersja jest obecnie obowiązującą i używaną w mediach.

Zarówno Kraj Basków, jak i Katalonia w obrębie swych autonomicznych kompetencji obrały podobny kierunek w polityce medialnej w celu jeszcze głębszego zakorzenienia swoich języków w społeczeństwie. Mianowicie stworzyły swoje środki komunikacji masowej. Jak pisze Dagmara Głuszek-Szafraniec:

Były w tej dziedzinie prekursorami spośród wszystkich 17 wspólnot autonomicznych. Uznały, że publiczne radio i telewizja będą tymi mediami, dzięki którym będzie można prowadzić odpowiednią politykę tożsamościową. Po drugie, system edukacji językowej został sprzężony z systemem

medialnym w celu budowania przestrzeni publicznej dla dyskursu prowadzonego w języku regionalnym (Głuszek-Szafraniec, 2017: 117).

Euskal Irrati Telebista (z siedzibą w Bilbao) jest publicznym i największym nadawcą programów po baskijski, dysponuje czterema kanałami telewizyjnymi i pięcioma stacjami radiowymi. Katalonia ma większą liczbę nadawców, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Wielu z nich jest zrzeszonych w Katalońskiej Korporacji Mediów Audiowizualnych (*Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals*). Istotna jest ich rola społeczna, jak znów zauważa Dagmara Głuszek-Szafraniec:

Obaj nadawcy zostali zobowiązani do pełnienia publicznej misji wobec społeczności regionalnych, tj. promocji kultury i języka regionu, jego niezależności i odmienności, wsparcia dla praw i wolności obywatelskich, a także popierania budowy społeczeństwa obywatelskiego (Głuszek-Szafraniec, 2017: 104).

Wyżej wspomniane instytucje oraz media są ważne w ochronie języka, ale w promowaniu języka (także na zewnątrz) skuteczne są też praktyczne inicjatywy w baskijskim społeczeństwie. I tu warto przywołać jedną szczególnie spektakularną: od 1980 roku średnio co dwa lata odbywa się bieg zwany *Korrika* (dosł. ‘biegnąc’), którego szlak wiedzie przez wszystkie siedem części Kraju Basków w celu promowania używania i nauczania języka baskijskiego. Trasa *Korriki* nie jest nigdy taka sama (start i meta także są różne), ale przyjęte jest, że jej długość to około 2300 km, dlatego bieg trwa bez przerwy przez 10 dni i nocy na zasadzie sztafety. Każdej *Korricie* przypisany jest slogan wypisany na niesionym banerze, a dotyczący języka baskijskiego lub ogólnie baskijskości. Każdemu biegowi przypisana jest także piosenka i symboliczna dedykacja składana jakiejś idei, instytucji lub postaci z życia publicznego. Na przykład w 1995 roku *Korrika* składała taki hołd wyżej wspomnianemu pieśniarzowi Mikelowi Laboi, który zainicjował ruch „nowej pieśni” w Kraju Basków pod

wpływem Katalończyków; w 2003 roku Korrika była dedykowana grupie *Ez Dok Amairu*, a w 2011 – Akademii Języka Baskijskiego¹⁹.

Podobna inicjatywa powstała później w Katalonii dla języka katalońskiego: pod nazwą *Correllengua*. Pierwszy kataloński bieg odbył się w 1993 roku na Majorce, w 1995 roku w Walencji, a od 1996 jest organizowany w Katalonii. Od tego roku w organizacji imprezy biorą udział wszystkie instytucje zajmujące się ochroną języka katalońskiego. Jest to wydarzenie coroczne; jedynie na Majorce odbywa się co dwa lata, naprzemiennie z podobnym wydarzeniem, pod nazwą *Acam-pallengua*. Biegowi *Correllengua* towarzyszą różne imprezy rozrywkowe, folklorystyczne i artystyczne, nawiązujące do świętojańskiego podróżowania płomienia z legendarnego katalońskiego szczytu Canigó²⁰ w Pirenejach przez różne miasta, jako symbol wspólnej tożsamości Krajów Katalońskich. Bieg jest promocją nie tylko samego języka katalońskiego i jego roli spajającej społeczeństwo, ale także celebryje znaczące postacie działające na rzecz jego ochrony i promocji. Przy każdym biegu odczytywany jest „Manifest *Correllengua*” (zob. *Correllengua*, w: *Gran enciclopèdia catalana*).

Oczywiście przy każdej z tych biegowych imprez, zarówno w Kraju Basków, jak i w Katalonii, przygotowywane są różne gadzety promujące ich idee.

Sport: kolarstwo i piłka nożna

Od biegów trzeba przejść do kolarstwa szosowego: pewną paralelę między Krajem Basków a Katalonią jest istnienie renomowanych

¹⁹ Zob. stronę Korriki: <http://www.korrika.eus/es/> (lipiec 2022). Ogólne i zwięzłe omówienie Korriki jest też w artykule V. Kotenko (2019). Nie jest też chyba przypadkiem to, że Baskowie postanowili promować swój język przez biegi, bo różne konkurencje wytrzymałościowe, a szczególnie biegi były długą tradycją wśród Basków – zob. na ten temat ciekawy artykuł T. Kolińskiego (2014).

²⁰ Jego znaczenie dla Katalończyków podkreśla długi poemat *Canigó* (1886) Jacinta Verdaguera, jeden z najważniejszych tekstów katalońskiego Odrodzenia.

wyścigów kolarskich²¹: *Volta a Catalunya* (wyścig dookoła Katalonii) i *Vuelta al País Vasco / Euskal Herriko Itzulia* (wyścig dookoła Kraju Basków), oraz *Clásica Ciclista San Sebastián* (jednodniowy wyścig dookoła miasta San Sebastián).

Nie można też nie wspomnieć o piłce nożnej: oba narody mają swoje zespoły (niezrzeszone w FIFA ani w UEFA) z długą historią: Reprezentacja Katalonii w piłce nożnej mężczyzn (1904) i Reprezentacja Kraju Basków w piłce nożnej mężczyzn (1915). Oba zespoły spotkały się w okolicznościach znaczących dla Basków, czyli w pierwszym meczu tej drużyny:

Nie da się jednak ze stuprocentową pewnością podać dokładnej daty pierwszego jej meczu. W fachowych źródłach znaleźć można dwie wersje: pierwszy mecz rozegrano 3 stycznia 1915 w Bilbao albo 12 maja 1915 w Madrycie. W każdym razie na pewno pierwszym przeciwnikiem była reprezentacja Katalonii (Matysek, 2014: 177).

W tym styczniowym meczu w Bilbao Baskowie wygrali 6:1, a rewanżowy mecz w Barcelonie zakończył się remisem 2:2. Natomiast w majowym meczu w Madrycie Baskowie wygrali 1:0, a następnego dnia w pojedynku rewanżowym zremisowali z Katalończykami 1:1. W 1916 roku obie drużyny spotkały się ponownie na dwóch meczach, które także wygrali Baskowie (3:1 i 5:0) (Matysek, 2014: 178-179).

Ponadto Katalonia i Kraj Basków mają swoje emblematyczne zespoły futbolowe, które są prawie równolatkami: FC Barcelona (1899)²² i Athletic Bilbao (właśc. Athletic Club, założony w 1898 roku). Hiszpański historyk Alejandro Quiroga Fernández de Soto zauważa podobieństwo roli pełnionej przez najważniejsze zespoły piłki nożnej w Katalonii i Kraju Basków w czasie dyktatury Franco i po niej – od 1939 roku te dwa kluby były traktowane przez frankistów jako narzędzia propagandy: stadiony piłkarskie miały być

²¹ Oprócz słynnego ogólnokrajowego wyścigu *Vuelta a España*, czyli wyścigu dookoła Hiszpanii.

²² Zespół piłki nożnej został założony w 1899 roku, ale później powstawały też lokalne zespoły innych sportów (np. piłki ręcznej czy hokeja) pod taką samą nazwą.

„patriotycznymi kościołami” „Nowej Hiszpanii” (Quiroga Fernández de Soto 2019: 278), jednak w latach 1960-1970, wraz ze zmianami społecznymi w wyniku masowej industrializacji, nastąpił wzrost nastrojów nacjonalistycznych w tych regionach i dzisiaj społeczności kibiców obu klubów są często gorliwymi wyrazicielami własnej tożsamości narodowej.

Warto jeszcze przypomnieć, że Kraj Basków jest też ojczyzną *peloty*, czyli gry podobnej do tenisa. Każda baskijska miejscowość ma boisko do tej gry; jej tradycja jest głęboko zakorzeniona w tamtejszej tożsamości (zob. Jasiczek-Przybylska, 2012). W Katalonii trudno wskazać lokalny, tradycyjny sport o podobnej popularności.

Akrobatyczne wieże zbudowane z ludzi

Typowo katalońską tradycją są pokazy akrobatyczne polegające na „budowaniu” kilkupiętrowych konstrukcji ludzkich: kolejne osoby stają sobie na ramionach, podtrzymując się wzajemnie. Wygląda to spektakularnie, zwłaszcza gdy cała grupa akrobatów (kat. *castellers*) ubrana jest w takie same stroje. W roku 2010 ta tradycja ludzkich wież została wpisana na listę niematerialnego dziedzictwa ludzkości UNESCO²³.

Ta katalońska sztuka rozpowszechniła się na Półwyspie Iberyjskim i dotarła także do Kraju Basków, gdzie obecnie jest kultywowana w kilku miastach.

Po katalońsku ma nazwę *castell*, czyli ‘zamek’, po baskijsku zaś może być nazywana: *giza dorre* ‘ludzka wieża’, *giza gaztelua* ‘ludzki zamek’, *giza piramidea* ‘ludzka piramida’.

Podobną i równie spektakularną katalońską tradycją są uliczne płąsy grup akrobatycznych tancerzy (kat. *moixiganga*), również ubranych w identyczne stroje i tworzących konstrukcje ludzkie na swych ramionach.

²³ Więcej informacji o tym można znaleźć w anonimowym artykule „»Los castells«, España”, *Patrimonio cultural inmaterial*, UNESCO, [on-line] <https://ich.unesco.org/es/RL/los-castells-00364?RL=00364>, 30.07.2022.

Czerwone nakrycie głowy

Tradycyjnie Katalończycy noszą wełnianą workowatą czapkę zwaną *barretina*, której końcówka leży luźno na boku głowy, jak u stereotypowych krasnali. Natomiast tradycyjnym nakryciem głowy Basków jest wełniany beret z „antenką” zwany *txapela* (lub w grafii hiszp. *chapela*), zwykle szerszy niż berety znane w Polsce i kiedyś noszony raczej całkiem na płasko²⁴, a teraz różnie, wedle upodobania. Najśłynniejszym najstarszym baskijskim producentem beretów jest firma *Boinas Elósegui*, założona w 1858 roku w Tolosie, w prowincji Guipuzkoa²⁵.

Wspólnym mianownikiem tych baskijskich i katalońskich nakryć głowy jest nie tylko wełna, z której są wykonane, ale także kolor: najczęściej czerwony.

Warto jeszcze dodać, że czerwony baskijski beret miał istotną symbolikę podczas wojen karlistowskich – stał się poniekąd atrybutem karlistów, których bastion znajdował się w Kraju Basków. Natomiast czapka katalońska zaczęła kojarzyć się z separatystycznym ruchem Katalończyków. Symbolika tych nakryć głowy jest analogiczna do czapki fryzyjskiej, przywołującej na myśl dążenia rewolucyjne i republikańskie. Dodatkowo te „miękkie” nakrycia głowy symbolicznie stoją po stronie uciśnionych i biednych niskich klas pracujących, w przeciwieństwie do kapeluszy kojarzących się z uprzywilejowanym mieszczaństwem i klasą średnią²⁶.

Ludyzm świętojański

W obu krainach kultywowane są podobne rytuały świętojańskie: nie tylko w Katalonii i w Kraju Basków, ale na całym Półwyspie

²⁴ Choć nie jest tak płaski jak we francuskiej prowincji Béarn, sąsiadującej z francuską częścią Kraju Basków.

²⁵ Zobacz: <https://www.boinaselosegui.com/eu/>, lipiec 2022.

²⁶ Zob. ciekawe rozważania na ten temat w artykule Juana Francisco Fuentesy i Isabel Martín Sánchez (2020).

Iberyjskim i w innych częściach Europy palone są ogniska będące pozostałością po pogańskich obyczajach.

Przy ogniskach odbywają się tańce: w Katalonii tradycyjny taniec to *sardana*, która była zakazana w czasie dyktatury jako element katalońskiej tożsamości. Często śpiewa się *corrandy*, czyli zwykle improwizowane krótkie pieśni. Ponadto tego dnia je się płaski placek zwany *coca de Sant Joan* i popija białym musującym winem zwanym *cava*. W różnych stronach krajów katalońskich zwyczaj są różne, na przykład organizowane są zawody z pochodniami lub noszenie pniaków. Jednak od kilkudziesięciu lat w krajach katalońskich ważna jest też wyżej wspomniana tradycja *Flama del Canigó*, czyli „płomienia z Canigó”: rozpalany na szczycie góry Canigó, rozchodzi się po obszarze krajów katalońskich, stając się symbolem umacniającym ich więź i tożsamość.

W Kraju Basków odbywają się grupowe tańce przy ognisku lub wokół drzewa. W obu krainach ważny jest motyw wody w czasie letniego przesilenia: polewanie lub kąpiele.

Kult maryjny

Kult maryjny w Katalonii nie ma sobie chyba równych w całej Hiszpanii, ponieważ jest on częścią lokalnej tożsamości. Od 1881 roku, za sprawą koronacji kanonicznej dokonanej przez papieża Leona XIII, patronką Katalonii jest Czarna Madonna z benedyktyńskiego klasztoru Santa Maria w Montserrat, który jest pierwszym katalońskim sanktuarium maryjnym, powstałym około 880 roku. Ciemna drewniana figurka Najświętszej Maryi Panny jest przez miejscowych zwana *Mare de Déu de Montserrat* (Matka Boska z Montserrat) lub po prostu *La Moreneta* (Czarniutka). Górskie sanktuarium w Montserrat jest z pewnością najważniejszym miejscem kultu Matki Boskiej i pielgrzymek w Katalonii, choć nie jest to jedyne miejsce tego typu w regionie, jako że Katalonia ma bogaty zasób tradycji związanych z kultem maryjnym.

Baskowie także mają swoją Madonnę: *Begoñako Andre Maria* – Najświętsza Maria Panna z bazyliki w dzielnicy Begoña w Bilbao.

Madonna ta jest przez miejscowych zwana też *Amatxu* (Mateczką). Koronacja kanoniczna figury Madonny z Begoña została dokonana w imieniu papieża Leona XIII w jubileuszowym roku 1900, w dniu święta Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, czyli 8 września (Ibarra Aguirregabiria, s.d.). Po długich staraniach przedstawiciele prowincji Bizkaia ten sam papież ogłosił Madonnę z Begoña patronką tej prowincji wiosną 1903 roku (zob. Olea, 1904: 14, 19, 21, 34-35, 40-41).

Konkursy poetyckiej improwizacji

Wspólną tradycją Katalończyków i Basków są publiczne konkursy poetyckiej improwizacji, będące ważnym elementem kultury obu narodów. Sięgają one średniowiecza i były znane także w południowej Francji. Oczywiście improwizowane utwory są tworzone w rodzimym języku.

Katalońskie Igrzyska Kwietne (*Jocs Florals*, *Jochs Florals*) to zawody poetyckie mające swe źródło w konkursie zorganizowanym po raz pierwszy w 1323 roku na dworze w Tuluzie, który z kolei był odnowieniem wcześniejszej okcytańskiej tradycji twórczości trubadurów. Ten typ zawodów został szybko podjęty przez Katalończyków i był organizowany do przełomu XV i XVI wieku, po czym został nieco zdeklasowany przez recytacje poezji religijnej; jednak w XIX wieku Igrzyska Kwietne powróciły wraz z *Jocs Florals de Barcelona* (1859) i od tamtej pory stały się elementem katalońskiego pejzażu kulturowego (zob. *Jocs florals*, w: *Gran enciclopèdia catalana*). Nazwa tych turniejów literackich pochodzi od kwiatów – najczęściej róż – które stanowią nagrodę dla zwycięzcy.

Igrzyska kwietne zostały wprowadzone także do Kraju Basków: w 1853 roku w miejscowości Urruña we francuskiej części Kraju Basków, Antoine d'Abbadie (Anton Abadia) zorganizował pierwszą edycję baskijskich Igrzysk kwiatowych, w 1879 roku zaś odbyły się pierwsze takie igrzyska w Elizondo w hiszpańskiej części Kraju Basków²⁷. Niewątpliwie ta oryginalnie południowo-francuska tradycja

²⁷ Jednak zawodnicy występujący po baskijsku pojawili się na konkursach w Nawarze w XVII wieku. Zob. Patricio Urkizu Sarasua (s.d.) *Anton Abbadia y Los Juegos Florales*, w: *Auñamendi Eusko Entziklopedia*: <https://aunamendi>.

improvizowanej poezji, tak rozwinięta w Katalonii, stała się zacyzmem do podobnej tradycji baskijskiej, ale uprawianej poniekąd na wyższym poziomie trudności: otóż od 1935 roku Baskowie organizują mistrzostwa improwizacji poezji śpiewanej. Nazwa tej sztuki po baskijsku to *bertsolaritza*, po hiszpańsku – *versolarismo*, taki improwizator poezji śpiewanej nazywa się zaś odpowiednio *bertsolari* lub *versolari*. Najważniejsze w Kraju Basków zawody w tej sztuce to *Bertsolari Txapelketa Nagusia*, czyli Narodowe Mistrzostwa Versolariów, które odbywają się co 4 lata. Zwycięzca otrzymuje tytuł mistrza versolariów i symboliczny beret (bask. *txapela*). Początkowo były to zawody zdominowane przez mężczyzn, ale ostatnio wśród wykonawców pojawiły się także kobiety: w 2009, 2017 i 2022 roku mistrzynią została Maialen Lujanbio, która w poprzednich kilku edycjach konkursu także plasowała się na podium – na drugim lub trzecim miejscu.

Oczywiście konkursy poetyckiej improwizacji zarówno wśród Katalończyków, jak i wśród Basków odbywają się na różnych szczeblach: krajowych i lokalnych. Wszędzie takie zawody są swoistymi spektaklami, gromadzącymi ogromną publiczność obserwującą poetyckie zmagania z wielkim zainteresowaniem.

Kuchnia pirenejska i światowej sławy „Nowa kuchnia”

Kraj Basków i Katalonię łączy poniekąd tradycja pirenejskiej kuchni. W Kraju Basków znane są twarde podpuszczkowe sery produkowane z owczego surowego mleka: bask. *Idiazabal* (po stronie hiszpańskiej)²⁸ i *Ossau-Iraty* (po stronie francuskiej)²⁹, z których ten francuski ma jaśniejszy środek. Oba sery mają rzadkie małe dziury. Temu gatunkowi

eusko-ikaskuntza.eus/es/anton-abbadia-y-los-juegos-florales/ar-153835-141285/, 25.07.2022.

²⁸ Miejsowość i gmina w prowincji Gipuzkoa. Ten typ sera jest wytwarzany już nie tylko tam, ale też w innych częściach Kraju Basków.

²⁹ Francuska nazwa jest od pirenejskiego szczytu *Midi d'Ossau* i leżącej pod nim doliny (fr. *vallée d'Ossau*) oraz lasu *Irraty* (fr.) lub *Irrati* (bask.) ciągnącego się po obu stronach granicy hiszpańsko-francuskiej.

sera w Katalonii odpowiada popularny typ *serrat*, produkowany przez różne marki, np. *Serrat Gros*, *Serrat del Triadó* czy *La Peça d'Altron*.

Bardzo podobne w obu krainach, zarówno w wyglądzie, jak i w składzie, są też tradycyjne kremowe desery zawierają mleko i karmelizowany cukier. Są to: bask. *goxua* i kat. *crema catalana*.

Jednak oprócz podobnych produktów warto wspomnieć o międzynarodowych sukcesach kuchni baskijskiej i katalońskiej, zwłaszcza w duchu prostej i lekkiej, a przy tym eleganckiej „Nowej Kuchni” (fr. *nouvelle cuisine*) zapoczątkowanej przez Francuza Paula Bocuse. Od połowy lat 70. baskijską gwiazdą takiej kuchni jest Juan Mari Arzak, którego talent rozbłysnął jeszcze bardziej właśnie pod wpływem kunsztu Bocuse’a, albowiem Arzak brał udział w przygotowaniu hiszpańskiej wersji książki Francuza *La cuisine du marché*, wydanej w 1979 roku w Barcelonie (!) pod tytułem *La cocina del mercado*. Arzak opatrzył książkę posłowiem na temat kuchni i adaptował tłumaczone przepisy dla czytelnika hiszpańskiego. Jednak w Kraju Basków oprócz Arzaka (i jego córki Eleny)³⁰ trzeba wymienić także innych wirtuozów baskijskiej kuchni, takich jak np. Pedro Subijana, Karlos Argiñano, Martín Berasategui. Kunszt baskijskich kucharzy widać w liczbach:

Od dawna wśród pięćdziesięciu najlepszych restauracji świata pięć znajduje się w Kraju Basków: Mugaritz w Errenteria; Asador Etxebarri w Axpe; Azurmendi w Larrabetzu; Arzak w San Sebastián; Berasategui w Lasarte. W aglomeracji San Sebastián na jednego mieszkańca przypada najwięcej restauracji z gwiazdkami na świecie (16 gwiazdek na 300 tysięcy mieszkańców) (Barbaruk, 2016: 2).

Wkrótce na arenę „Nowej Kuchni” w Hiszpanii wkroczył młodszy od Arzaka o 20 lat kataloński szef kuchni Ferran Adrià, który dzięki fascynacji tym baskijskim mistrzem wywarł wpływ także na innych katalońskich kucharzy. Obaj panowie są dzisiaj uważani za wybitnych

³⁰ Elena Arzak, utalentowana jak jej ojciec, stała się mistrzynią u jego boku; zdobyła wiele nagród. Katarzyna Mirgos w swojej książce ciekawie opisała wizytę w jej restauracji i generalnie ważną rolę kuchni w kulturze baskijskiej (Mirgos, 2020: 234-247).

szeffów kuchni, którzy stanowią wzór dla innych kucharzy w Hiszpanii (Bueno, 2001). Baskijsko-katalońskie inspiracje okazały się zatem owocne także w gastronomii. Arzak i Adrià napisali nawet wspólnie książkę *Celebrar el milenio con Arzak & Adrià* (1999) z przepisami na wejście w nowe tysiąclecie.

Dodajmy, że w wyniku ekonomicznej atrakcyjności Katalonii i imigracji przemysłowej zachodzącej od początku XX wieku, a szczególnie od lat 50., w Barcelonie i ogólnie w Katalonii zaczęło pojawiać się coraz więcej Basków, a więc też baskijskich restauracji, które cieszą się coraz większą sławą (Medina, 2002: 42 i 224).

Podsumowanie

W niniejszym artykule poruszyliśmy kilka wątków pokazujących paralele między Baskami i Katalończykami. Te dwa narody mają nie tylko podobne uwarunkowania geograficzne i historyczne, ale także poczucie odrębności narodowej i kulturowej wobec reszty Hiszpanii, dlatego myślą o niezależności, choć z różnym nasileniem tych dążeń.

Natomiast wśród najbardziej znaczących kulturalnych związków obu narodów możemy wyróżnić: ruch „nowej pieśni”, zapoczątkowany przez Katalończyków, a podjęty przez Basków; wzajemne gesty solidarności artystów i intelektualistów w czasie frankizmu; podobne wysiłki na rzecz ochrony języka i polityka medialna; bieg sztafetowy w celu promocji języka, zapoczątkowany przez Basków, a podjęty przez Katalończyków; wyścigi kolarskie i popularność piłki nożnej w obu krainach; a także czerwone nakrycie głowy, które nabrało symboliki buntowniczej. Nieco słabsze podobieństwa, ale jednak dostrzegalne, to: akrobatyczne wieże ludzkie budowane przy okazji różnych uroczystości; konkursy improwizacji poetyckiej, które przyjęły się najpierw w Katalonii, a potem w Kraju Basków, gdzie poniekąd weszły na wyższy poziom, wytwarzając tradycję improwizowanego śpiewu poezji; tradycyjne świętowanie przesilenia letniego oraz szczególnie kult maryjny. Ponadto w obu krainach można spotkać podobne produkty kuchni pirenejskiej. A już całkiem na koniec warto odnotować sukcesy „Nowej Kuchni”: najpierw w Kraju Basków,

a potem w Katalonii – wynika z tego, że te krainy należą do czołówek kulinarnych mistrzów Europy.

Ogólnie mówiąc, pomimo nieuniknionych różnic, wiele z tych zjawisk wskazuje na pewną zbieżność losów Basków i Katalończyków, co może dawać im swego rodzaju poczucie wzajemnej sympatii, a nawet braterstwa.

Bibliografia

- 1970 *Declaració de Montserrat*, Museu d'Història de Catalunya, [on-line] https://www.mhcat.cat/enmhcr/research/recursos_proyectos/recursos_en_linea/memoria_documental_de_catalunya/1970_declaracio_de_montserrat, 29.07.2022.
- 20M 2020 = anonimowy artykuł: „L'AVL, l'IEC i la UIB advoquen per una normativa lingüística »unitària« i »respectuosa amb la variació geogràfica«”, *20 minutos*, 16.07.2020, [on-line] <https://www.20minutos.es/noticia/4326847/0/l-avl-l-iec-i-la-uib-advoquen-per-una-normativa-lingueistica-unitaria-i-respectuosa-amb-la-variacio-geografica/>, 29.07.2022.
- ARISTI URTUZAGA, F., LEKUONA ETXEBESTE, M. A. (s.d.), „Nueva Canción Vasca. 1960-1985”, w: *Auñamendi Eusko Entziklopedia*, [on-line] <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/nueva-cancion-vasca-1960-1985/ar-96681/>, 20.07.2022.
- BARBARUK, M. (2016), „Nowe wspólnoty kulinarne: zwrot gastronomiczny w hiszpańskim kraju Basków”, *Historia, kultura, globalizacja*, 20, s. 1-12.
- BUENO, P. (2001), „Un cuarto de siglo en la cocina española”, *Revista de Libros*, 01.07.2001, [on-line] <https://www.revistadelibros.com/juan-mari-arzak-y-ferran-adria/>, 21.07.2022.
- CAMPS, M. (2020), „Catalunya, Valencia y las Baleares acuerdan trabajar por la unidad del catalán”, *La Vanguardia*, 16.07.2020, [on-line] <https://www.lavanguardia.com/cultura/20200716/482332788092/iec-avl-uib-len-gua-catalana.html>, 21.07.2022.
- CERDA, A. de la (2021), „Sous Napoléon, le projet d'une «Confédération Basque» sur le modèle helvétique”, *Baskulture*, 07.05.2021, [on-line] <https://>

- www.baskulture.com/article/sous-napolon-le-projet-dune-confdration-basque-sur-le-modle-helvtique-3906, 20.07.2022.
- CONARD, P. (1909), „Napoléon et la Catalogne (1808-1814) : La captivité de Barcelone (février 1808-janvier 1810)”, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 13(3), s. 329-340.
- CONSIGLIO, A. (2018), „Democratic Accommodation Under Pressure: A comparative study of the ethno-political accommodation in the Basque Country and Cataluña (1975-2017)”, doktorat obroniony na Uniwersytecie w Lund (Lunds Universitet), [on-line] <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8956794>, 20.07.2022.
- Correllengua, w: *Gran enciclopèdia catalana*, [on-line] <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/correllengua>, 20.07.2022.
- Els Setze Jutges, w: *Gran enciclopèdia catalana*, [on-line] <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/els-setze-jutges>, 20.07.2022.
- Els Setze Jutges, w: *Gran enciclopèdia de la música*, [on-line] <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-de-la-musica/els-setze-jutges>, 20.07.2022.
- ESQUIROZ, I. (2018), „Ez Dok Amairu: Desechando la suerte”, *Euzko Etxea – La Plata*, 2, s. 17.
- ESTORNÉS, Z. I. (1986), „Descripción del País Vasco, Aragón y Cataluña a la luz de un designio Napoleónico. El “País Transpirenaico” en 1810”, *Revista internacional de los estudios vascos*, 31(3), s. 273-279.
- FARWELL, A. S. (2009), „Race, language, and Basque protohistory according to Sabino Arana”, *Sancho el sabio: Revista de cultura e investigación vasca*, 30, s. 49-80.
- FERNÁNDEZ-MAYORALES, P. J. (2002), „La Polonia del mediodía: un tópico polaco en la historia española”, *Hispania: revista española de Historia*, vol. 62, nr 10, s. 167-220.
- FUENTES, J. F., MARTÍN SÁNCHEZ, I. (2020), „Boina/sombrero: una dicotomía social y simbólica en la España del siglo XX”, *Historia y Política*, 43, s. 225-254.
- GLUSZEK-SZAFRANIEC, D. (2017), „Polityka medialna w Katalonii i Kraju Basków jako narzędzie rozwoju tożsamości regionalnych”, *Pogranicze*, Białystok, 29, s. 95-122.

- GONZÁLEZ PORTILLA, M., MALUQUER DE MOTES, J., Riquer Per-Manyer, B. de (eds.) (1985), *Industrialización y nacionalismo: análisis comparativo. Actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
- HARITSCHELHAR, J. (2000), „Gernikako Arbola véritable hymne basque”, *Lapurdum*, 5, s. 207-322.
- HERVALEJO SÁNCHEZ, P. A. (2021), „Building the stateless nation. Basque and Catalan nationalism from a compared perspective (1930-1939)”, doktorat obroniony na Uniwersytecie Kraju Basków (Universidad del País Vasco / Euskal Herriko Unibertsitatea), [on-line] <https://addi.ehu.es/handle/10810/54758>, 20.07.2022.
- IBARRA AGUIRREGABIRIA, A. (s.d.), „Coronación de la Virgen de Begoña”, *Bilbaopedia*, [on-line] <http://www.bilbaopedia.info/coronacion-virgen-begona>, 20.07.2022.
- IRUJO AMETZAGA, X., SOLÉ, Q. (2018), *Nazi Juggernaut in the Basque Country and Catalonia*, Reno, University of Nevada Center for Basque Studies Press, Nevada.
- JASICZEK-PRZYBYLSKA, P. (2012), „Tego nie da się oddzielić. Pelota i kultura to tożsamość narodu: piłka baskijska jako nośnik baskijskiej tożsamości”, w: Nowicka, E., Kowalski, M. (red.), *Problemy etniczne współczesnej Europy*, Nomos, Kraków, s. 63-78.
- Jocs florals*, w: *Gran enciclopèdia catalana*, [on-line] <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/jocs-florals>, 20.07.2022.
- KOLIŃSKI, T. (2014), „Biegać jak Bask”, w: Mirgos, K. (red.), *Baskijska historia, baskijskie historie*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Gniezno–Poznań, s. 165-175.
- KOTENKO, V. (2019), „Correr la lengua: el fenómeno de la Korrika”, *Estudios Hispánicos*, 27, s. 39-52.
- LINDA, K. (2008), „Kantatzen i cantant: z pieśnią na ustach w obronie języka: baskijski ruch Nowej Pieśni, jego katalońskie korzenie i wzajemne inspiracje”, w: Mirgos, K. (red.), *Przewyciężanie niemożliwego: Baskowie i ich język*, Tipi, Poznań–Wielichowo, s. 135-144.
- LÓPEZ GARCÍA, E. (2010), „La Nova Cançó vista i entesa fora de Catalunya”, w: Castro, J. de (red.), *Ens calen cançons d'ara: retrospectiva*

- sobre la Nova Cançó a 50 anys vista*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, s. 151-168.
- MATYSEK, M. (2014), „»Euskal selekzioa«: historia piłkarskiej reprezentacji Kraju Basków”, w: Mirgos, K. (red.), *Baskijska historia, baskijskie historie*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Gniezno–Poznań, s. 177-198.
- MEDINA, F. X. (2002), *Vascos en Barcelona: etnicidad y migración vasca hacia Cataluña en el siglo XX*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Vitoria–Gasteiz.
- MIRGOS, K. (2016), „Euskaltasuna: o byciu Baskiem we współczesnym świecie”, *Etnografia Polska*, T. 59, z. 1/2, s. 45-64.
- MIRGOS, K. (2019), „A kingdom of men? Basque gastronomic societies”, w: Hamera, P., Kuropatnicki, A. K., Piskorz, A. (red.), *Food and drink in contexts*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków, s. 199-211.
- MIRGOS, K. (2020), *Gure: historie z Kraju Basków*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- Nova Cançó*, w: *Gran enciclopèdia catalana*, [on-line] <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/nova-canço>, 20.07.2022.
- OLEA, E. de (1904), *Nuestra Señora de Begoña, Patrona de Vizcaya: crónica de los hechos más notables, acaecidos con motivo de este nombramiento*, La Editorial Vizcaína, Bilbao.
- ORDAZ, P. (2021), „La paradoja de Euskadi: menos independentismo, más nacionalismo”, *El País*, 18.07.2021 [on-line] <https://elpais.com/espana/2021-07-18/la-paradoja-de-euskadi-menos-independentismo-mas-nacionalismo.html>, 30.07.2022.
- Orotariko Euskal Hiztegia*, [on-line] https://www.euskaltzaindia.eus/index.php?option=com_oehberria&task=bilaketa&Itemid=413&lang=eu, 30.07.2022.
- ORZECZOWSKA-WACŁAWSKA, J. (2014), *Baskowie. Powstawanie współczesnego narodu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- ORZECZOWSKA-WACŁAWSKA, J. (2017), „Naród, narodowość, nacjonalizm we współczesnej Europie. Baskijskie i katalońskie narracje

- tożsamościowe”, *Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 4, s. 49-70.
- PAREJO BARRANCO, A. (2004), „La industrialización de las regiones españolas durante la primera y la segunda revolución tecnológica. Andalucía, Cataluña, País Vasco (1830-1975)”, *Revista de Historia Económica*, 22(3), s. 669-705.
- PETITHOMME, M. (2020), „Radicalización nacionalista en Cataluña y pacificación en el País Vasco”, *HispanismeS*, 16, s. 1-24.
- QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, A. (2019), „Así también se hace patria. Fútbol y franquismo en Cataluña y el País Vasco (1939-1979)”, *Hispania Nova: Revista de Historia Contemporánea*, 17, s. 270-305.
- SALICRÚ-MALTAS, M. (2010), „D’‘El Pele’ a Ramon: el crit, la força i la lluita d’una veu i una guitarra”, w: Castro, J. de (red.), *Ens calen cançons d’ara: retrospectiva sobre la Nova Cançó a 50 anys vista*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, s. 53-82.
- SAWICKA, A. (1999), „Setze jutges catalanes aprenden la fonètica polaca”, w: Martinell Gifre, E. (red.), *Lenguas iberorrománicas y esclavas: estudios contrastivos*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, *Acta Universitatis Wratislaviensis. Estudios hispánicos*, 7, s. 141-157.
- SAWICKA, A. (2007), *Drogi i rozdroża kultury katalońskiej = Camins i cruïlles de la cultura Catalana*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- TODA i BONET, A. (2009), „La Nova Cançó i Ez dok amairu: la lluita per la pervivència de les cultures catalana i basca enmig de la repressió del franquisme”, *Un mundo, muchas miradas – Mundu bat, begirada anitz*, 1, s. 185-203.
- URKIZU SARASUA, P., (s.d.), „Anton Abbadia y Los Juegos Florales”, w: *Aunamendi Eusko Entziklopedia*, [on-line] <https://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/es/anton-abbadia-y-los-juegos-florales/ar-153835-141285/>, 25.07.2022.
- ZABALO, J. (2004), „¿Es realmente cívico el nacionalismo catalán y étnico el vasco?”, *Papers*, 72, s. 67-85.
- ZABALTZA, X. (2018), „¿Del «renacimiento» literario al nacionalismo político? Una comparación entre los territorios de lengua catalana y los de lengua vasca (1850-1900)”, *Historia y Política*, 39, s. 141-170.